

BALI JÁNOS

A HELYI ÉRTÉKEK ÉS A NÉP- RAJZ ÚJ SZEREPVÁLLALÁSA? AVAGY, EGY KÖZISMERT KUTATÁS REVITALIZÁCIÓJA ÁTÁNYBAN

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A tanulmány a Kriza János Néprajzi Társaság vándorkonferenciáján elhangzott előadás írott változata. A témaválasztás tehát nem a kutatás helyszíne (Magyarország, Heves megye), hanem a felvetett probléma mentén kapcsolódik a szakmai program tematikájához. A fő kérdés, amelyet az előadók, beleértve magamat is, körül szerettek volna járni, hogy a néprajzi kutatások milyen újabb szerepekkel bővíthetők ki, különös tekintettel arra, hogy az alapvetően lokális keretezésű, korábban „csupán” az akadémikus tudományosság számára megfogalmazott ismeretek miképp fordíthatóak a helyi közösségek értékteremtő és értékmenedzselő törekvéseinek szolgálatába. Vagyis, kell-e, szükséges-e, hogy a néprajzkutató egy társadalmilag aktívabb szerepvállalása során a helyi közösségek érdekeit direkt képviselje és támogassa!?

Az elmúlt negyed században – különböző körökben – rendre előkerül a kérdés, van-e, lehet-e társadalmi hasznossága a bölcsész tudományoknak, azokon

belül is a néprajznak? Nagy port kavart a magyarországi tudományosságban a korábbi felsőoktatásért felelős államtitkár (aki nem melleleg az ELTE rektora is volt előtte) kijelentése, miszerint a bölcsész tudományok nem termelnek értéket.¹ Bár ezt a sarkos állítást többen is cáfolni próbálták, mégiscsak egy valós társadalmi sztereotípiára (?), elvárásra (?) hívta fel a figyelmünket, arra, hogy az adófizetők elvárják, hogy az általuk finanszírozott tudomány szakok társadalmilag hasznos tevékenységet végezzenek.

A makrotársadalmi folyamatok eredményeként, Magyarországon az 1990-es évek második felében kezdtek felismerni a helyi értékekben rejlő turisztikai lehetőségeket. Elsőként talán a gasztronómia fesztiválok² és főzőversenyek voltak azok, amelyek ráirányították a figyelmet a helyi értékekre. Az anyaországban a 2010-es években születtek meg azok a törvények és kormányrendeletek, amelyek immár állami feladatként kezelik az értéktár-programot.³ Erdélyben a helyi értékek feltárására alapuló mozgalom 2015-re ért abba a stádiumba, mely az intézményesülés alapfeltétele. A mozgalom erdélyi beindításában és az Erdélyi Értéktár létrehozásában valamint az értékfeltáró munka szervezésében a Kriza János Néprajzi Társaság munkatársai, illetve az erdélyi néprajztudomány több képviselője jelentős szerepet játszanak.⁴

- 1 „A mai világban a természettudományok és a műszaki tudományok értéktermelők. A humántudományok, a kultúra nagyon fontos, de nem értéket teremtenek, hanem az embereket gyönyörködtetik, boldogságot adnak.” (Klinghammer István államtitkárral készült interjú részlete – http://nol.hu/belfold/igy_nem_viselkedhet_a_jovo_ertelmisege_-1392249; letöltés ideje: 2015. 10. 22.)
- 2 Csak néhány ismertebb gasztronómiai fesztivál, az indulás évével: Szolnok: 1999 óta gulyásfesztivál; Békéscsaba: 1997 óta kolbászfesztivál; Szarvas: 1998 óta szilvafesztivál; Nagydobos: 1998 óta sütőtökfesztivál; Kistarcsa: 2004 óta görhönnyfesztivál; Bóly: 1999 óta csirkepaprikás fesztivál; Harasztifalu (Vas): 2002 óta pogácsasütő fesztivál; Markotabödöge (Győr-Moson-Sopron): 1999 óta uborkafesztivál; Szeged: 1997 óta halfesztivál; Szatmárcseke: 1998 óta cinkepuliszka fesztivál.
- 3 A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt 2012. áprilisában fogadta el az Országgyűlés, amely ugyanazon hónapban kihirdetésre került. Ezt követően 2012. októberében, 16 taggal megalakult a Hungarikum Bizottság. 2013. április 17-től pedig hatályossá vált a törvény végrehajtási kormányrendelete (A 114/2013. /IV.16./) a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról. A Htv. módosítására 2015. évben került sor, majd 2015. július 3-án lépett hatályba a 2015. évi LXXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény módosításáról. Lásd részletesebben a www.hungarikum.hu honlapról.
- 4 „A Kriza János Néprajzi Társaság elindította az Erdélyi Értéktár létrehozását célzó projektjét, melynek elsődleges feladata a magyar nemzeti értékfeltáró és értékmegőrző mozgalom erdélyi beindítása, népszerűsítése, megszervezése és szakmai felügyelete. A projekt ideje alatt szakmai és módszertani segítségnyújtást biztosítottunk azoknak a civil szervezeteknek, melyek helyi és regionális értékek felkutatását, szakszerű dokumentálását, értéktárakba történő rendezését és ezeknek az értékeknek a helyi

Az általam hozott magyarországi példa adhat esetleg olyan ötleteket, melyeket az Erdélyi Értéktár mozgalom is hasznosíthat. Az írás műfaja inkább hasonlatos a kutatási beszámolóhoz vagy terepmunka naplóhoz, mintsem leíró-elemző tanulmányhoz.

A KLASSZIKUS ÁTÁNY-KUTATÁS ÚJJÁÉLESZTÉSE

A Fél Edit által 1951-ben indított, majd az 1950–60-as években Hofer Tamással végzett monografikus terepkutatás eredményei közismertek.⁵ Az azonban kisebb hangsúlyt kapott, hogy a kutatás miképp csapódott le az átányiak életében, rájuk hogyan hatott a kutatók jelenléte, stb.⁶ Mindezek ellenére elmondható, hogy a klasszikus kutatás akadémikus célú volt, a közösség érdekei a kutatókat csak magánemberként foglalkoztatták. Fő céljuknak annak a ha-

közösségek mindennapjaiba történő beépítését célozzák meg. Az Erdélyi Értéktár létrehozásának társadalmasítására konferenciák, kiállítások, népszerűsítő rendezvények megszervezése, módszertani és ismertető anyagok előállítása és terjesztése, tréningek/képzések, rendszeres konzultációk és egy értékgyűjtő hálózat kiépítése által történik meg.” (<http://www.kjnt.ro/infoteka/151> letöltés ideje: 2015. 10. 22.)

5 Lásd a szakirodalom tételeit!

6 „A kutatóknak kezdettől fogva kettős helyzete volt a faluban. Egyfelől mint az egész községnek, községi, egyházi előjárásának megbecsült és félig-meddig hivatalos vendégei szerepeltek. Másfelől a két gyűjtő két átányi család vendége volt, és mintegy e családok vendégeként beilleszkedett e családok rokonai, baráti, szomszédai stb. kapcsolataiba. (Ha például a gyűjtők elmentek az istentiszteletra, Fél Editet a pap felesége mellett, Hofer Tamást a presbiterek közt megillette a megbecsült hivatalos vendég helye. De mehettek az őket vendéglátó család egy-egy tagjával is, ez esetben Fél Edit háziasszonya mellett beülhetett az asszonyok kor- és lakóhely szerint őt megillető padjába, Hofer Tamás viszont fölmehetett a legények karzatára.) A két család vagyoni, társadalmi helyzete, összetétele is különböző volt. A mindennapos munkákat és az ünnepeket a két vendéglátó családdal élhették át általában a gyűjtők. Idézzünk egy példát. Az egyik házigazda család, Orbán Ferenc rokonságában haláleset történt. A halottnézőbe menő asszonyokkal indult el Fél Edit is. Előtte háziasszonya figyelmeztette, hogy korához s az alkalomhoz az illik, hogy barna kávészínű fejkendő legyen a fején s ilyet kölcsönzött is. A ravatal lábánál megállt gyűjtőnek a megbecsült, a családhoz közelálló látogatót megillető módon sírták el a halál körülményeit [...] A kapcsolat az átányiakkal kétoldalú. Ahogyan disznóölésre meghívják a gyűjtőket, illetve kóstolót küldenek nekik, úgy náluk szállnak meg, ha vásárolni, vagy orvosi kezelésre a fővárosba jönnek. A sűrűn ismétlődő adatfelvétel mintegy 50-60 családdal hozott szorosabb barátságot, azonban

gyománys paraszti kultúrának a tanulmányozását és ábrázolását tekintették, amely Átányon különösen szívósan, gazdagon, elevenen maradt fenn. A fellesztett kutatás közvetlen előzményét a 2000-es évek második felében, a Néprajzi Múzeumban helyet kapó Átány-gyűjteménnyel kapcsolatos feldolgozási munkálatok jelentik. A Múzeum fiatal munkatársa, az ELTE-n néprajz szakot végzett Máté György 2008-tól kapta feladatául, hogy digitalizálja, rendszerezze, s ha kell, utólagos adatgyűjtéssel gazdagítsa a gyűjteményt, továbbá készítse elő a Hofer Tamás 80. születésnapja alkalmából tervezett köszöntő kiállítást, mely egyben a Múzeum első (!) tematikus Átány-kiállítása.⁷ Ennek során egyrészt Hofer Tamással beszélgetett sokat, másrészt az átányiakkal is jó kapcsolatot alakított ki. Egyre több családi és közösségi rendezvényre hívták meg, mint keresztelők, eljegyzés, lakodalom, temetés, név- és születésnapozás, „fazékverés”, „tejfakasztás”, melynek során maga is a közösség részévé, a „mi Gyurink”-ká⁸ vált. Máté György tanítványom volt az ELTE-n (s csapattársam a Folk Boys nevű kispályás focicsapatban). 2009-től az ELTE Néprajzi Intézete is csatlakozott a kutatáshoz, melynek ekkor már pontosan körülhatárolt célkitűzése, a Néprajzi Múzeum szervezte Átány-kiállítás előkészítése volt. Ennek keretében került sor az első, szervezett átányi nyári kutatótáborra, 2009-ben. Az alacsony létszámmal, 4 hallgatóval létrejött „gyűjtési gyakorlat” célja persze még elsősorban az „ismerkedés” volt a tereppel, amely hozzájárult a kapcsolatépítéshez, a terep lényegének és kutathatóságának megértéséhez.⁹

A **2011-es kutatótábor** tematikájának kijelölésében a „frissen” megjelent *„Mi, korrekt parasztok...”* című kötet élménye mellett az is szerepet játszott, hogy a társadalomnéprajz az a terület, melyben direkt összehasonlítások, párhuzamok vonhatóak a hagyományos és a modern falusi társada-

a község valamennyi lakója ismerősként köszönti és fogadja lakásában a gyűjtőket. A község egészével teremtett közvetlen kapcsolatot, hogy a gyűjtés későbbi szakaszában Átányon összegyűjtött tárgyakkól kiállítást rendeztünk a faluban, illetve a község történetéről előadásorozatokat szerveztünk. Az előadásokat többször is meg kellett ismételní, hogy mindenki részt vehessen rajtuk.” (Fél–Hofer 2010: 26–27)

- 7 *Egy falu az országban – Átány. Emberek, tárgyak, kapcsolatok* (2009. november 18. – 2010. szeptember 19.) http://www.neprajz.hu/kiallitasok.php?menu=3&kiallitas_id=72
- 8 Gőnczi Mihály polgármester szavajárása, mely pontosan visszaadja a kutató közösségben betöltött pozícióját.
- 9 Érdemes lenne egyszer arról is eszmét cserélniük a néprajzi kutatásban résztvevőknek, hogy miért van az, hogy bizonyos közösségeket, terepeket jobban értünk, mint másokat, otthonosabban mozgunk a kutatás során, szakmailag könnyebb meghatározni a kutatás célkitűzését és módszertanát, stb. A magam tapasztalata azt mondatja, hogy túl a terepen eltöltött időn, a terep „lelkének megértése” legalább olyan fontos szempont az eredményes kutatásban.

lomszerveződési formák (szomszédság, rokonság, ezen belül komaság, patrónus-kliensi kapcsolatok) között. Azt adtuk feladatul a hallgatóknak, hogy végezzék el az e témához kapcsolódó gyakorlatok és rítusok dokumentálását és értelmezését a jelenben és a közelmúltban. A társadalomszerveződés témáját a következő résztémákra osztottuk:

- a kölcsönösség (reciprocitás) formái a munkacserében (pl. társasmunkák) és az ajándékozásban;
- az „eszményi társadalom” emlékezete, a szülői, nagy- és dédszülői generáció számontartása, családi fényképek és a narratíva szerepe az identitás megfogalmazásában;
- nemi és generációs szerepek a családban (munkakultúra, háztartásszervezet, személyes terek, tárgyi univerzumok);
- intézmények és formális szerveződések (egyház, önkormányzat, nyugdíjas klub, polgárórság) és a közösség kapcsolódásai;
- a közösségi élet színterei, alkalmi: a „tanyázás” újabb formái;
- a közösség térbeliségének határai, a „kint” és a „bent” kérdése (fizikai és a fejekben létező határok egyaránt): véglegesen vagy időszakosan elköltözők, be- és visszatelepülők, az „átányiság” mibenléte, az etnikai alapú határteremtés.

A kutatótábor sikere, azon túl, hogy a hallgatók megannyi szakmai és emberi tapasztalatot gyűjtöttek, azt is mutatja, hogy egy teljes konferenciára való anyag gyűlt össze, melyet 2012. február 17-én, *Az újragondolt Átány* címmel tartott konferencián került sor a gyűjtési tapasztalatok összegzésére. (1. kép)

Az *Arcok, sorsok, emberek. Átányi családkutatások* címen hirdetett **2012-es kutatótábor** apropóját a kéziratban maradt, ún. „negyedik kötet” szolgáltatta. Fél Edit és Hofer Tamás ugyanis annak idején azt szerette volna, hogy egy önálló kötetben, a tipikus átányi családok történetén keresztül olyan kérdésekre kapjanak választ, mint a hagyományos átányi életforma felbomlása, az „átányiság” átalakulása, az életmódváltozás kérdése. Távlati tervünk az eredeti kötet kiadása volt (és most is az), úgy, hogy egy mellékletben vagy egy kiegészítő kötetben az 1950–60-as években dokumentált élet- és családtörténeteket folytatjuk. Arra keresnénk a választ, hogyan alakult a szóban forgó családok sorsa a késő Kádár-korszakban, majd a rendszerváltást követően. A kutatótábor résztvevőinek mindegyike, a hallgatók és a kutatásvezetők egyaránt, előzetesen kiválasztottak egy-egy családot, s a családtörténetet, életutakat vettek fel. „B-témaként” pedig ki-ki a társadalomszerveződés egy résztémáját kutathatta. Az eredményekből 2013. február 8-án rendeztünk konferenciát. (2. kép)

A **2013-as kutatótábor** két konkrét gyakorlati fejlesztés szakmai (és fizikai) támogatását jelölte ki elsődleges céljául: a megújított és kibővített Helytörténeti Gyűjtemény és az újonnan létrehozott Élő Paraszti Porta megvalósítását, melyek ünnepélyes megnyitására 2013. október 26-án került sor. (3–6. képek)

A formális kutatói jelenlét mellett én is egyre több és egyre különbözőbb apropójú alkalommal lehettem részese az átányi közösségi életnek, például 2015-ben, a református egyház által a nemzeti összetartozás napja alkalmából szervezett június 7-i rendezvény előadójának kértek fel. Érdekesen alakul kettőnk szerepe, megítélése, amiben a mintegy évtizednyi korkülönbség is szerepet játszik. Máté György egyre elfogadottabb és természetesebb tagja lett az Átányi „kemény magnak”,¹⁰ akit bevontak a családok ünnepi életébe is, míg engem egy nehezen lebontható tekintéllyel vegyes szimpátia kísér (én itt a „tanár úr” vagyok, hiába próbálok Jancsiként jelen lenni). (7. kép)

2013-ban, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet alakulásának évétől kezdődően természetes volt, hogy az Átány-kutatást, új források bevonásával folytatni szükséges és érdemes. Ekkor sikerült a polgármesterrel közösen kitűzni a falu jövőtervét: a komplex önfenntartásra törekvő rendszer kialakítását, mely a néprajzi értékek fel- és bemutatása mellett fontos szerepet szán a település ivóvíz-, élelmiszer- és energiaellátásának önellátás irányában történő elmozdításának, továbbá az önkormányzat legfőbb gazdasági integrátorrá válásának (Start-munkaprogram, önkormányzat tulajdonában lévő nonprofit Kft megalakítása, stb.). Ennek a törekvésnek szerettünk volna legalább a Magyar Kormányzaton belül publicitást teremteni, amelynek keretében, 2013. december 2-án konferenciát szerveztünk, az előadásokból pedig önálló kötetet jelentettünk meg (Schwarcz szerk. 2014¹¹). (8. kép)

- 10 Átányon máig él Fél Edit és Hofer Tamás személyeinek és kutatásainak emlékezete. Az általuk leírt közösség ugyan napjainkra átalakult és beszűkült (különösen az átányiak által cigánynak tartott lakosság számbeli és fizikai térnyerésének köszönhetően), mégis, létezik egy néhány tucat családra korlátozódó átányi társadalom, mely magát közösségként értelmezi, mely számára fontos és büszkeség forrása Fél Edit és Hofer Tamás kutatása, s mely az általunk felélesztett kutatástól Átány jövőbe mutató kilátásait várja. Ők többségükben a törzsökös, református népesség, részben a „korrekt parasztok” lezszármazottai, akik ma is részben vagy egészben gazdálkodnak. Nos, ezt a 100 – 200 főt nevezük mi magunk között (informálisan) az átányi „kemény magnak”.
- 11 Regisztrációt követően, a teljes kötet letölthető a <http://www.nski.hu> honlapról.

AKADÉMIKUS KUTATÁSBÓL AZ ALKALMAZOTT KUTATÁS FELÉ – AZ ÁTÁNYI ÉRTÉKTÁR AZ ÖNFENNTARTÓ KÖZÖSSÉG SZOLGÁLATÁBAN

Az előző fejezetből talán kiderült, hogy nem csupán a kutatók helyzete változott a közösség megítélésében, hanem a vállalt és elvégzett feladatok is fordulatot mutatnak. A közösség számára fontos, hogy a külvilágtól milyen visszajelzések érik. Egy idő után az egyébként helyben magas presztízsnének tekintett „tükrök” (Néprajzi Múzeum, ELTE, Nemzetstratégiai Kutatóintézet) pusztán azért kopotak – alig észrevehetően – jelentőségükből, mert azok mégiscsak két személyhez (Máté György és Bali János) kötődtek. De az átányi példa mások érdeklődését is felkeltette. Ugyan a média által közvetített kép nem mindenben egyezett a mi és a helyi közösség elvárásaival, de arra jók voltak, hogy igazolják, Átány példája a külvilág számára is figyelemre méltó, követendő.¹² Magam, az általam felállított, megváltozott szerepnek megfelelően, egyre inkább arra kerestem a választ, melyek azok a kapcsolatok és források, melyek a közösség önfenntartásának elősegítését közvetlen módon is segítik. Ezért mondtam igent arra a felkérésre, mely egy Átányt támogató civil egyesület létrehozására, az abban való vezető szerep elvállalására kért fel.¹³ A korábban többször is emlegetett helyi kulturális fejlesztések szakmai támogatása már az alkalmazott kutatás szempontjaihoz igazodott. Itt elsősorban az „élő paraszti porta”¹⁴ és az új helytörténeti gyűjtemény kialakítására és 2013 őszi átadására gondolok.

- 12 Ide sorolható Doros Juditnak a *Mozgó Világban* megjelent tudósítása (<http://www.mozgovilag.hu/doros-judit-atany>) vagy a Szent István Egyetem Nagyné Dr. Molnár Melinda docens vezette falukutató tábora 2014-ben, melyről számos tudósítás látott napvilágot, a kutatásból önálló kötet is készült (<http://www.rgvi.gtk.szie.hu/falusze-minariumi-kutatasok-atany>).
- 13 Hivatalosan a 2012. március 31-i Közgyűléssel alakult meg a főként Átányról elszármazottak által létrehozott Átány Község Megújulását Támogató Innovatív Baráti Kör Egyesület (ÁBKE), melynek tevékenységéről a <http://atanybaratok.eu> honlapról lehet részletesebben tájékozódni.
- 14 Az „élő paraszti porta” – az országban egyedülálló módon – működésében mutatja be a falusi gazdaság és háztartás egységének egy átányi példáját, az 1950–60-as évek állapotában. Ez az a korszak, amikor a „tanyákat”, a településre oly jellemző „kétbeltelkességet” részben már felszámolták, így az állattartás a lakóház köré, a portára szorult vissza, ugyanakkor a paraszti gazdálkodás még élő, általános gyakorlat volt. A porta rekonstrukciójában a ma is élő átányiak emlékezete mellett elsősorban a település híres kutatópárosa, Fél Edit és Hofer Tamás által, az 1950–60-as években gyűjtött

Máté Györggyel előkészítettünk egy fejlesztési tervet, melynek elemei az átányi értékeket korszerű és élményszerű módon közvetíthetnék.¹⁵ Sajnos a Norvég Alappal kapcsolatos vizsgálatok 2014-ben meghiúsították a pályázat benyújtását, de az átányi, helyi értékek felmutatására alapozott jövőkép világosan kijelöli a fejlesztések lehetséges irányait. Ennek bizonyságául, az Önkormányzat folytatja a hagyományos értékeken és formákon alapuló gazdaságfejlesztést, mint az legutóbb a közösségi istálló megépítésében is megmutatkozott. (9. kép)

BEFEJEZŐ GONDOLATOK

A 21. században a néprajzkutatónak egyre inkább szükséges meghatározni azt a pozíciót, melyből kutatásait végzi, hogy annak eredményeit mely közösség épülésére, gazdagítására fordíthatja. S ha általánosságban fogalmazhatunk, azt kell kimondjuk, hogy a szűken vett akadémikus tudományosság mellett a kultúraközvetítésben egyre fontosabbá válnak a szélesebb nyilvánosság szférái, különösen pedig a kutatás tárgya és terepe: a kutatott közösség érdekei. Más szóval, az akadémikus tudományosság szempontjai szerint folytatott értékteremtés és -mentés helyett (mellett) a közösség érdekében végzett direkter és aktívabb tudományos munka válik mind fontosabbá, melyben a kiemelt szerepet kell, hogy kapjon a közösségek érdekében végzett marketing-tevékenység és a menedzselés. E folyamat nem jelenti az akadémikus tudományossággal való szembefordulást, sokkal inkább tükrözi a bölcsész- és társadalomtudományok iránti társadalmi elvárás megváltozását. Amennyiben a néprajzosok a gyakorlatban is képesek lesznek ennek a megváltozott szerepnek megfelelni, úgy Klinghammer István hangja is halványodóban lesz...

adatok, többek között a Néprajzi Múzeum őrizte több ezer fénykép volt segítségünkre. Az „élő paraszti porta” kialakítása többes célú. Egyrészt, egy olyan különleges látványosság, mely a falusi turizmust élénkítheti. Másrészt, a fenntartható fejlődés egy olyan példáját kínálja, mely minta lehet mindenkinek, aki valamilyen formában, szeretne visszatérni a hagyományos gazdálkodáshoz.

15 Lásd a szakmai állásfoglalást a mellékletben!

SZAKIRODALOM

ANDORKA Rudolf

- 1991 Egy „igazi” magyar falu, Átány népesedésének története a XVIII–XIX. *Ethnographia* CII. (1–2) 120–146.

BUKSZ

- 1998 *Tiszteletkör. Fél Edit–Hofer Tamás: Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest, Balassi Kiadó, 1997. (Bárth János, Mohay Tamás, Kósa László, Christopher Hann, Voigt Vilmos, Péter Katalin és Niedermüller Péter írásai.) 303–325.

- 1998 Bausinger, Hermann: *Posztmodern Átány?* 377.

FÉL Edit

- 1991a A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia* CII. (1–2) 1–8.

- 1991b Összegző visszatekintés a paraszti társadalom kutatására. *Ethnographia* CII. (1–2) 168–180.

FÉL Edit – HOFER Tamás

- 1961a Az átányi gazdálkodás ágai. *Néprajzi Közlemények* VI. (2) 3–220.

- 1961b A Néprajzi Múzeum 1960. évi tárggyűjtése. Átányi gyűjteménycsoport. *Néprajzi Értesítő* XLIII. 62–65.

- 1961c A parasztember szerszámai. Beszámoló az átányi monografikus eszközvizsgálatról. *Ethnographia* LXXII. 487–535.

- 1962 Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai. *Agrártörténeti Szemle* V. 558–578. (Hozzászólásokkal.)

- 1964 A monografikus tárggyűjtés. Az átányi példa. *Néprajzi Értesítő* XLVI. 5–89.

- 1965 A Néprajzi Múzeum 1963–1964. évi tárggyűjtése. Átány gyűjtemény. *Néprajzi Értesítő* XLVII. 188.

- 1966 A Néprajzi Múzeum 1965. évi tárggyűjtése. Átányi gyűjtemény. *Néprajzi Értesítő* XLVIII. 312–323.

- 1967 *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban.* (Néprajzi Közlemények XII/ 3–4.) Budapest.

- 1969 *Proper Peasants. Traditional life in a Hungarian Village.* (Viking Fund Publications in Anthropology, 46.) Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, New York.

- 1972a *Bauerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány.* Otto Schwarz Verlag – Franklin Nyomda, Göttingen–Budapest.

- 1972b Proper Peasant. *Current Anthropology* 13. (3–4) 479–497.
- 1974 *Geräte der Átányer Bauern*. Gyldendal–Akadémiai Kiadó, Kopenhagen–Budapest.
- 1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest.
- 2010 „Mi, korrekt parasztok...” *Hagyományos élet Átányon*. Korall, Budapest.
- FÜLEMILE Ágnes – STEFÁNY Judit (szerk.)
- 1993 *Emlékezés Fél Editre*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. (Elsősorban a *Siratás – 173–186. – és az Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai – 187–214. –* című fejezetek.)
- HOFER Tamás
- 1994 A parasztszalád morális ökonómiája. *Demográfia* 37. (3–4) 383–388.
- 2009 *Egy falu az országban. Képek Átányból 1953 és hozzávetőleg 1962 között*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- HOFER Tamás (szerk. és bev.)
- 2001 *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Kalligram, Pozsony. (Elsősorban a következő fejezetek: *Fél Edit és a magyar falusi társadalmak kutatása – 9–24. –*, *Siratás Átányon – 158–167. –*, *Tanyakertek, patrónus–kliens kapcsolatok és politikai frakciók Átányon – 237–255. –*, *Vasárnapi istentisztelet – az átányiak képe saját társadalmukról – 256–261. –*, *Egy monografikus néprajzi kutatás történelmi tanulságai – 266–296.*)
- RAJECZKY Benjámín
- 1991 Emlékezés Fél Editre. *Ethnographia* CII. (1–2) 160–161.
- SCHWARCZ Gyöngyi (szerk.)
- 2014 Átány – a megtalált hagyomány és az önfenntartás. (Kárpát-haza Szemle, 2.). NSKI, Budapest.
- SELMECZI KOVÁCS Attila
- 2000 Átány-gyűjtemény. In: Fejős Zoltán (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 433–445.

MELLÉKLET

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

Ikt.szám: NSKI/179/4/2014

SZAKMAI JAVASLAT A NORVÉG ALAP PÁLYÁZATÁHOZ KAPCSOLHATÓ FEJLESZTÉSI IRÁNYOKRA

ÁTÁNY, A HAGYOMÁNYOK FALUJA (elnevezés 2. verziója: Átány, a néprajzi falu)

A projekt célja kettős:

1. új fejlesztéseket (projektelemeket) hoz létre;
2. azokat a meglévő fejlesztésekhez kapcsolja, egy közös, egységes „brand”, arculat kialakításával.

- ÚJ PROJEKTELEM 1. (új épület, korábbi ólaskert rekonstrukciója, eredeti helyszínen)

Átányi Ólaskert (elnevezés 1. verziója) vagy Átányi Tanya (elnevezés 2. verziója)

Hazai településeink közül minden bizonnyal Átány a leghivatottabb arra, hogy rekonstruálja azt a különleges településtípust, amely még ma is tetten érhető, ha jobban szemügyre vesszük a község belterületének képt. Ez az úgynevezett **kébtelkes** vagy **ólaskertes település**, amelynek jellemzője, hogy a lakóter, azaz a ház és a gazdasági tér, vagyis az ólak, istállók külön telken helyezkedtek el. Ez a szerkezet a családi életforma tekintetében is meghatározó volt, mivel a lakóház elsősorban az asszonyok, gyermekek és idősebbek tere, míg az ólaskert kimondottan a férfiak világa volt. A Kárpát-medencében elsősorban az alföldi területekre jellemző, de nem kizárólag itt fellelhető településkép másik jellemzője, hogy a házak leginkább a falu középpontjában épültek, az ólak pedig ezt a településmagot mintegy körülölelték, tulajdonképpen védték a külvilágtól.

A néprajz- és történettudományban jól ismert településszerkezet épen maradt példáját ma már nem láthatja a nagyközönség. Az 1950-es évektől a hatalom tudatosan szüntette meg ezt a képet ott, ahol magától nem számolódott fel. Ez az időszak egybeesett azazal az életformaváltással, amikor a paraszti világra jellemző családi gazdaságokat a szocialista nagyüzemek váltották fel, és amelynek következtében az ólak is funkció (pontosabban állatok) nélkül maradtak. Így történt ez Átányon is, hiszen a II. világháború után még jó pár család rendelkezett e kettős birtokrendszerrel. Mára azonban csak a község szerkezetének alaposabb tanulmányozása után rajzolódik ki ez a múltban jól működő struktúra.

A hazai etnográfia jeles képviselői közül többek érdeklődése a nagyobb mezővárosok – mint például Debrecen – mellett a kisebb alföldi falvak felé is irányult, ekkor figyeltek fel e településforma egyedi vonásaira: Györfly István, majd tanítványa, Fél Edit, illetve hozzá csatlakozva Hofer Tamás is a szakma legnevesebb szakemberei közé tartoztak, tartoznak. Mindhárman – és természetesen rajtuk kívül mások is – nagy hangsúlyt fektettek kutatásaik

során a kétheltemes szerkezetre és az ezzel szoros összefüggésben kialakult és működő életformára. Több írásukban hangsúlyozták a jelenségek kiemelkedő szerepét a magyar paraszti kultúrában.

Átány az egyik legjobban ismert és kutatott falu Európában, köszönhetően Fél Edit és Hofer Tamás munkásságának. Több évtizedig tartó kutatásukat a hazai és külföldi egyetemeken mintapéldaként tanítják.

Gyakorlatilag minden feltétel adott ahhoz, hogy egy nagyobb projekt keretében, a mai átányiak is rekonstruálják múltjuk egy igen fontos szeletét, és ezt élményszerűen a nagyközönség számára is bemutassák. A modern muzeológia vezető irányzatai között ott találjuk azokat a törekvéseket, amelyek a statikusabb **prezentáció helyett az aktív, interaktív kiállításokat, a szórakoztatva tanulást, a komplex projekteket helyezik előtérbe.** Ezáltal a megőrzésre, bemutatásra és továbbgondolásra szánt tematikák befogadása minden korosztály számára könnyebbé válik. Nem csak skanzennek kell lennie a hagyományos életformát bemutató, épületeiben is hű vállalkozásnak, hanem funkcionális objektumokat kell létrehozni és működtetni.

Átány már jelentős, valódi tartalommal megtöltött kulturális terekkel rendelkezik. Ilyen a „klasszikus” tájháznak számító Kakas-ház, illetve a helytörténeti kiállítás és az élő paraszti porta. Rendelkeznek egy felújított művelődési házzal, illetve olyan objektumokkal, amelyeket be tudnak kapcsolni ebbe a kulturális vérkeringésbe, amelynek segítségével megújulhat, lélegezhet a község.

A hátrányos régiók köztartozó dél-hevesi kistérségben komoly ösztönző erőt jelenthet, ha egy pozitív kezdeményezés okán mind jobban egy-egy településre irányul a figyelem. A felfedezésre váró értékek csakis úgy juthatnak el az emberekhez, ha van egy tenni akaró közösség, amely kialakítja ennek módját és eszközszerkezetét. **Az átányi pályázat egy ilyen példaértékű vállalkozás, melyet megvalósulása után számos más település követhet majd.**

Az Átányi Ólaskert újraértelmezett funkciói

Az ólaskert legfontosabb tartozéka eredetileg az istálló, az állattartásra szolgáló gazdasági épület – ezt a projekt során is figyelembe kell venni. Szükség van a faluban régen nagyobb számban tartott állatfajtákra (ló, szarvasmarha, sertés, juh, kecske, baromfi), ezeket különböző építményekben kell/lehet elhelyezni. Az állatok nem pusztán a bemutatást szolgálják, hanem haszonállatok is egyben. Az ólaskert ezért – mindenek előtt - alkalmas kell, hogy adjon a hagyományos gazdálkodás megismertetése: a földműveléssel és állattartással kapcsolatos tudás ma is használható, adaptálható példáit kell, hogy közvetítse. Emellett látványos bemutatónak is helyszíne lehet, pl.: lovaglás, lovas kocsizás, hizóvágás, birkanyírás, stb.

Az ólaskertnek elsősorban azonban valódi közösségi térré kell válnia, ez lehet a fő funkciója. Az ún. tanyázások hiánya károsan hatott a település társadalmára, közösségi életére (bezárkózás, idegenkedés, közösségi események ritkulása stb.). Cél, hogy az ólaskert ismét teret adjon az átányiak közösségszerveződési alkalmainak, ugyanakkor - gondolva a külső, turisztikai érdeklődés várható növekedésére - nagyobb, 20-50 fős csoportok fogadására is alkalmassá váljon. (Érdeemes a fejlesztést összekapcsolni az átányi szálláshelyek számának növelésével, bízva abban, hogy az idelátogató csoportok, családok több napot is eltöltenek majd a faluban.) A többirányú falufejlesztés eredménye, hogy Átány keresett céllállomás lehet etnotáborok, gyermektáborok és ún. erdei iskolák számára, emellett hazai és külföldi turistacsoportok fogadására is fel kell készülni.

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

A hagyományos, szabadtéri foglalkozások legfőbb helyszíne is az ólaskert lehet. A hagyományos munkaalkalmak (gazdálkodás) megismertetése mellett a szórakozás szabadtéri formáit is be kell, hogy fogadja a terület: alkalmasnak kell lennie népzene és néptánc tanítására, gyakorlására, illetve népmesék és népdalok hallgatására, tanulására. Ehhez szintén alapot nyújt Fél Edit és Hofer Tamás átányi gyűjtése, mely más tájegységek folklórájának beemelésével egészülhet ki. Szabadtéri kézműves mesterségek visszatanítására is lehetőséget kell biztosítani, mind amatőr, mind profi szinten, egyben a közösségi ünnepek, a bálók, a lakodalmak és a mulatságok potenciális helyszínivé is válhat az ólaskert.

Az ólaskert legfőbbképpen a **gyerekek számára** lehet érdekes. Be lehetne szerezni jó néhány korhű „gúnyát”, hogy a gyerekek beöltözhessenek libapásztorok, kiskondásnak, stb. Ki lehetne alakítani egy sarkot, ahol kipróbálhatnák, hogy milyen a szalmában fekvődni, aludni (természetesen lóporrocon). Lehetőséget kell biztosítani arra, hogy kipróbáljanak korabeli munkákat (örlés, morzsolás, etetés, itatás, takarítás, állatvezetés, stb.), ehhez is kellene megfelelő szerszámok, eszközök. A lényeg, hogy minél több dolgot – szó szerint – kézzel fogható közelségbe vigyünk ehhez a korosztályhoz. E törekvés jegyében kialakítható lovaglási lehetőség, állatsimogató is (az üzleti alapon működő angol farmokon ez igen népszerű program). Alkalom nyílna (helyi) házi hús- (kolbász, szalámi, disznósajt, töpörtyű, stb.) és sajttermékek kóstolására is, hiszen fontos, hogy a gyerekek megismerjék az állattartás „végtermékeit”, felismerjék a bolti és a házi élelmiszer közti különbséget. A modern technológia jegyében meg kell teremteni a lehetőségét korunk technikai eszközeinek használatára, pl.: okostelefon. Az egyre divatosabb önarcképkészítés (selfie) az épület, az eszközök vagy az állatok látványával, méltán tarthat számot a fiatalok érdeklődésére. Az interaktivitás jegyében fotóversenyt lehet szervezni, fotóalbum készíthető - csak néhány ötlet az ólaskert „társadalmisításához”.

Szükséges lehet egy kert, akár **gyógynövényes kert** létrehozása, amely köré különböző foglalkozások, előadások, tanfolyamok szervezhetők. (Ez esetleg az élő paraszti portához kapcsolódó kiskertben is megvalósítható.) Érdemes lenne egy évente megrendezendő **gasztronómiai fesztiválban** (főzőversenyben) is gondolkodni. Az 1990-es évek második felétől Magyarországon ugrásszerűen megnövekedett az igény az ilyen típusú, az élmény-, a gasztronómiai és a kulturális turizmus elemeit vegyítő attrakcióknak. Még a legkedvezőbb helyzetű turisztikai desztinációk (fogadó területek), mint pl. a Balaton-parti települések sem nélkülözhetik ezt a rendezvényt. Átány gazdag gasztronómiai hagyományok birtokosa, az emblematis ételek körében a húsételek, sült és főtt tészták és a levelek jöhetnek igazán számításba. Kellően figyelemfelkeltő lehet az **átányi csigafesztivál** elnevezés, mely itt természetesen átányi házitésztából készült levesre utal. (Ezt a „félreérthetőségben” rejlt marketingfogást jól alkalmazta például Szatmárcseke, a „cinkefőző versenyével”, amely persze nem egy madár, hanem a puliszkához hasonló állagú, lisztes krumpli pép.) A gasztronómiai fesztivált az ólaskert (tanya) területén lehetne lebonyolítani, mely elegendő helyet biztosít a szabadtéri főzésre és kóstolásra.

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

- ÚJ PROJEKTELEM 2. (meglévő épület felújítása, átalakítása)

Átányi Hagományok Háza (elnevezés: 1. verziója) vagy **Átányi Fonó** (elnevezés: 2. verziója)

Egy olyan, akár egylégtérű, fedett helyiségre (térre) van szükség, amelynek „társadalmisítása”, funkcióival való megtöltése egyszerre két irányba mutatna. Egyfelől lehetővé tenné, hogy a **helyi hagyományörző civil szervezetek és kisközösségek otthonra leljenek** (énekkar, csigacsinálók, stb.), ezzel egyben a Fél Edit Közösségi Tér nagytérmet is tehermentesítené. Másfelől a turisták, az Átányra érkező csoportok itt találkozhatnak elsődlegesen az átányi néphagyományokkal. Erre, központi fekvéséből és méretéből kifolyólag, az egykor ÁFÉSZ épülete a legalkalmasabb.

Az Átányi Hagományok Háza funkciói

Az Átányi Hagományok Háza a falu kulturális helyszíneinek központi épülete lehet. Olyan zárt térben üzött mesterségeknek, **kézműves tevékenységeknek biztosítana helyet**, amelyek Átányon hagyományosan jelen voltak, és amelyeket az érdeklődők praktikusan ki is tudnának próbálni. Helyet kaphat itt a csigacsinálás, szövés – fonás, varrás, cipészet (suszteripar), fafaragás, agyagozás. Itt lenne az az egész évben üzemelő **ajándékbolt**, amely elsősorban helyi és kistérségi termékeket, például tartós élelmiszert (pálinka, tészta), kézműves árut (hagymányos szötes, hímzés, faragvány, fázekatermek), a településről írott könyveket, képeslapokat kínálna. Kapcsolódhat hozzá egy **etno-kávézó**, egy olyan vendéglátó helyiség, amely elsősorban az idelátogató családokra és gyermekcsoportokra számít.

EGYSÉGES „BRAND” (ARCULAT)

Érdemes lenne, az egyébként jó „Átány, a pihenő falu” szlogent a konkrétabb, **„Átány, a hagyományok faluja”** vagy **„Átány, a néprajzi falu”** szlogenek valamelyikével **felváltani**, hiszen ez világosabb üzenetet hordoz, vagyis nem csupán a passzív pihenésre csábít, hanem aktív, **kulturális örökség turizmussal összekapcsolható feltöltődést** kínál. Ennek keretében szükséges egy, ezt az üzenetet sugalló, ugyanakkor az ide érkezőknek praktikus információkat kínáló **honlap fejlesztése**. A honlap interaktív játékok kezdeményezője is lehet, pl. a sok ezer archív fénykép felhasználásával, valamint a különböző fejlesztések összekapcsolásának felületeként szolgálhat. Az **átányi hagyományok ösvénye** egy olyan - a honlapról letölthető - térképes prospektus lehetne (ezt nyomtatva, helyben is terjeszteni kellene), amely a meghatározott látnivalók bejárását segíti. Információkat adna a felnőtteknek, játékos feladatokat kínálna a gyerekeknek (az összes helyszínen lenne valami felfedeznivaló). Az átányi hagyományok ösvényén össze lehetne kapcsolni a Kakas-házat, a helytörténeti gyűjteményt, az élő paraszti portát, a majdan elkészülő őlaskertet (tanyát) és az átányi hagyományok házát (fonót). Szükség esetén az ösvény kiegészülhetne más épületekkel, objektumokkal is, például: templom, alvégi vagy felvégi temető, kőkoporsó, Fél Edit Közösségi Tér, Ötvös tábormok síremléke.

A felvillantott ötletek kidolgozásába javasolt **szakértő múzeumpedagógust is bevonni**, pl. a Néprajzi Múzeum elismert munkatársai közül.

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

Budapest, 2014. március 27.

Máté György, a Néprajzi Múzeum osztályvezetőjének szakmai jóváhagyásával,

dr. Bali János
osztályvezető

Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÉPEK

1. A 2012. február 17-i konferencia plakátja

2. A 2013. február 8-i konferencia plakátja

3-4. A kiállítóhelyek megnyitásának ünnepi műsora (2013. október 26.)

5. Az átadóünnepség egy pillanata a Dr. Fél Edit Közösségi Térben (Kemecsi Lajos – félig takarva –, Máté György és Bali János)

6. Az „élő paraszti porta” átadása, Bali Jánostól jobbra Gönczi Mihály polgármester (Átány) és Fráter Olivér elnökhelyettes (NSKI)

7. Máté György és Bali János süldő-
vágáson Végh Károlynál (Átány,
2011. július 27.)

9. Hagyományos falazati anyagból készül az új közösségi istálló, az „élő pa-
raszti porta” meghosszabbításaként (Végh János alpolgármester, Bali János
és Gönczi Mihály polgármester terepbejáráson, 2015. július 29-én)

NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

MEGHÍVÓ

A Nemzetstratégiai Kutatóintézet
ÖNFENNTARTÓ FALU - FENNTARTHATÓ VIDÉK
Jó gyakorlatok és modellek a Kárpát-medencében
című műhelykonferencia-sorozat
ÁTÁNY: A MEGTALÁLT HAGYOMÁNY ÉS AZ ÖNFENNTARTÁS
című konferenciájára

Társrendezők: **Átány Község Önkormányzata**
Néprajzi Múzeum | Budapesti Corvinus Egyetem

Helye: **Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 52.**
Időpontja: **2013. december 3. 10:00-15:15**

.... A Nemzetstratégiai Kutatóintézet alapításától kezdve felvállalja a falu- és vidékutakozatok támogatását, különösen a határokon túli költözöttéit. Szerepének felvállalása a befejezett tudományos vizsgálatok és a folyó kutatások eredményeinek döntéseiből származó történeti információk közvetítését.

.... Olyan egyetemes műhelykonferencia-sorozatot tervezünk, amelyek általános témája az önfenntartó falu - fenntartható vidék tudományos igényű bemutatása és egy-egy jó gyakorlatának ismertetése. Kifejezett vállalásunk a sok szöveg fűző állami, önkormányzati és civil programok megismerése és megismerhető, valamint az eredmények és következtetések közös megfogalmazása.

PROGRAM

10:00-10:15 Szász Jenő (NSKI). Köszöntő	12:15-13:00 Szűcsné, bőfőnök. A szűcsné néprajzi Múzeum archív felméréséből és korábbi felvételeiből láthatóak a kultúrális Nádor Zsófia (NSKI) szerkesztésében.
10:15-10:30 Tóth Katalin helyettes államtitkár (Vidékfejlesztési Minisztérium, Parlament Államtitkárság). Köszöntő	Délutáni ülés 13:00-15:15
Délutáni ülés 10:30-12:15	Levezető elnök: Kemecsi Lajos főigazgató (Néprajzi Múzeum)
Levezető elnök: Horvák Nándor igazgató (NSKI)	13:00-13:20 Máté György (Néprajzi Múzeum): A Néprajzi Múzeum Átány gyűjteménye és a falu önfenntartás élekvényeinek lehetőségei kapcsolatát
10:30-10:50 Nyitrai Zsolt (országgyűlési képviselő): Adottságok és lehetőségek a déli-hevesi térségben	13:20-13:40 Kiss Mária (Budapesti Corvinus Egyetem): A turizmus lehetőségei az önfenntartás gondolatában és gyakorlatában
10:50-11:30 Gönczi Mihály (Átány polgármestere): A népi kultúra és önfenntartó képesség Átány községben	13:40-14:00 Pusztai Péter (Budapesti Corvinus Egyetem): A megtalált hagyományok jelentősége és az önfenntartás
11:30-11:50 Lőrincz Leó (Belügyminisztérium, közigazgatási élekvényadó): A kistérségi Startmunka mintaprogramok szerepe a települések önfenntartási vállálsában	14:00-14:20 Bali János osztályvezető (NSKI): Múlt, jelen, jövő kihívások Átányban
11:50-12:15 Hozzájárulások, vita	14:20-15:00 Hozzájárulások, vita
Felkért hozzátulók: Balogh Balázs (MTA BTK Néprajztudományi Intézet, igazgató)	Felkért hozzátulók: Szarvas Zsuzsanna (Néprajzi Múzeum, főigazgató-helyettes)
Bereczki Ibolya (Magyarországi Tápházak Szövetsége, elnök)	Lovai Kiss Anneli (Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék, egyetemes docens)
Kanisza Veronika (Nemzeti Agrárgazdasági Kutatóintézet, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet, MNVH Projektkoordinációs Osztály, referens)	15:00-15:15 Fráter Olivér elnökhelyettes (NSKI): Zárás

Szász Jenő
elnök

1054 BUDAPEST, BACSJY-ZSILINSZKY ÚT 52.
TELEFON: 06 1 795.3722 E-MAIL: mndezvevny@kjt.gov.hu

8. A 2013. december 3-i konferencia meghívója